

Az unitarismus, mint positiv vallás-rendszer.

Előre becsátom, hogy az unitarismus hivei alatt azokat értem, a kik az ó- és ujszövetségi tanításokat, Jézus és az apostolok eszméit, vagy bármely más alapra fektetett vallás-rendszer elveit csak a legszabadabb egyéni bírálat után fogadják el a hit zsinórmértékéül; és a kik, továbbá, a külső befolyásokon kívül (mint Krisztus személye pl. és az általa alapított kereszténység) a saját lelkökben intuitive fakadó vallásos érzelmek érvényesülésének is teljesen szabad teret engednek. Nem akarom ezzel az unitarismus teljes meghatározását adni, mert ez nem czélom; csak jelezni kívánom azokat a főbb vonásokat, melyeket, meggyőződésem szerint, az unitarismus magában foglal, s melyeket nagyon sokan és sokszor félremagyaráznak.

Ezek közül különösen ama hagyományos, téves nézeteken alapuló és bizonyos körökben mind e mai napig makaesul fentartott meggyőződés, hogy az unitarismus csupa negatív alapokból fejlődött és majdnem kizárólagosan azokból is él, ma az elfogulatlan bírálat előtt csak lomtárba való, nem használható árucikk, és nem érv; erről meggyőződhetik bárki is, a ki a szabadabban gondolkozó írók műveit komoly tanulmány tárgyává teszi. Mert honnan származik ez a meggyőződés? Legelőször is onnan, hogy e nézet hivei az unitarismus eredetét, fejlődését, tételeit, általában az egész unitarismust, majdnem kizárólagosan a szent háromság tanának megtagadása által teremtett helyzettel szemben ítélik meg; a szentháromságot és a biblia általános isteni tekintélyét egy dolognak tekintvén, azt gondolják, hogy a ki az egyiket nem tudja hitének alapjává tenni, a másik ellen is tiltakozik. Csakhogy ugy a szentháromság, mint a biblia kizárólagos isteni tekintélyének megtagadására, (mely mégsem egészen az unitáriusok hite), oly emberek készítették elő az utat, mint Luther Márton, mikor Jakab apostol levelét „szalmalevélnek“ nevezte; mint Erasmus, mikor a „három vannak, kik bizonyosságot tesznek“ helyet nem bibliai eredetűnek bizonyította;

valamint szt. Augustinus és legnagyobb tanítványa Kálvin, midőn a praedestinatio eszméjének kidolgozásával a kereszténységbe a pessimizmus csiráját vitték be; e férfiakat pedig legkevésbé tartják unitáriusoknak más hiten levő egyének. De nemcsak egyes férfiak eszméi és tettei, hanem a nagy reformatio mozgalmi általában, az akkor felszínre hozott és díadalmaskodó elvek, de különösen ez eszmék és elveknek a későbbi időkben bővülése és tisztulása az emberi vallásos öntudatba egészen új tényezőket hoztak, a melyeket figyelmen kívül hagyni nem lehet.

Ez új tényezők közül egyik az, (a mi különben eddig sem volt valami nagyon idegen dolog), hogy a vallásos öntudatnak is éppen oly fokozatosan kell fejlődnie, mint akárcsak a búzaszálnak, mert habár tudjuk, hogy az elvetett kis mag magában foglalja az érettség föltételeit, abból még sem tudunk egy-két hét vagy hónap alatt érett kalászt teremteni. És vajjon mondhatjuk-e ma azt, hogy a kereszténység, mely három alakban, vagyis háromféle változatban ment át a hívők öntudatába, u. m. Jézusnak magának szóbeli előadásában, az ő eszméinek a tanítványok és apostolok által tett értelmezésében, és végül a nagy reformatio nagyon is sokféle színű változataiban, mondhatjuk-e, hogy a kereszténység alapelvei ma tiszta világításban állanak annyi nagy mozgalom és munka után is?

A nagy reformatio, mely lerontotta a pápaság tekintélyét, mely abban az időben a Gondviselés után következő hatalomnak tekintetett, egyszersmind megingatta a tekintély elvét általában minden emberi munkára nézve, és a midőn kényszerítve volt, hogy a biblia egyes részeire is rásüsse az „emberi munka“ bélyegét, megingatta a biblia kizárólagos isteni tekintélyében való hitet is. Természetesen e dolgok nem éppen akkor, nem egyszerre történtek; azok csak később fejlődhettek és pedig ama másik, a reformatio által megindított új tényezőnek vezetése mellett, mely az addig elismert tekintélyek mellé sorakoztatta az egyéni hitet is, a vallásos meggyőződésre nézve. Ez a reformationak a legszebb vívmánya, mert ez tükrözi vissza leginkább azt a szellemet, mely a vallásos öntudat helyes fejlesztésére egyedül illetékes, t. i. a szabad vizsgálódás, a szabad gondolkodás szellemét. Ez alapon fejlődött és ez alap bővítésével fejlődik az unitarizmus, mint vallás-rendszer.

Csakhogya unitarizmus még sem köti magát egészen a reformatio által teremtett viszonyokhoz, mert azokban a vallásos öntudatot vezető minden elv nem jutott kinyilatkoztatásra; és pedig

azért, mert a reformatio minden egyebet alárendelt két nagy főczéljának: Tekintély Istennek és tekintély az isteni eredetű bibliának; és az egyén bírálatát is oda regulázta, hogy az egyénnek van ugyan joga a bírálatra, de csak annyiban, a mennyiben nem jön ellentétbe a bibliával. Szükséges volt aztán egészen új magyarázatokat fűzni a bibliai iratokhoz is, mert tudvalevőleg azok között is van ellentét szép számmal; de midőn emez új és nagyon sokféle magyarázatok megindultak, midőn a szentíráshoz megkiváncsolt hit feltétele mellett a benne foglaltak értelmezése is megengedett, akkor egyszersmind elismertették az is, hogy az isteni eredetűek mellett van benne emberi munka is, mert az Isten ellentétes, ellentmondó dolgokat nem ad életirányul az embereknek. Ez és ehhez hasonló szellem vezette be a vallásos öntudat fejlesztésébe a hit mellé ama másik eszközt, a józan ész, az értelem bírálatát is, mely az unitarizmusnak szintén egyik alapelve. Ez a szellem vezeti vissza leginkább a reformatio művét az őskereszténységben letett alapelvekhez; és a mennyiben eme nagy mozgalom vívmányai pozitív alapon állanak, ugyanazon arányban áll pozitív alapon az unitarizmus egyik fő elve is.

Hogy az unitarizmusban van negatio, nem tagadja senki, csak hogy ama negatiók nem szolgálnak semiféle alapul a vallásos érzésre nézve; azok nem az unitarizmusból nőttek ki, hanem a külső körülmények befolyása alatt állottak elő; és a midőn az unitarizmus e külső befolyások ellen a negatioval is küzd, másfelől saját létjogosultságának igazolására pozitív tanokat is emel. Továbbá e negatiók megvagy elítélésénél nem relativ helyzeteket kell figyelembe venni, azokat nemesak *egy* történelmi mozzanat viszonyaihoz kell mérni, nemesak *egy*, eddig sem józan ész, sem hit által teljesen be nem igazolt tantétellel szembeállítva helyteleníteni, hanem a szerint, hogy mennyiben, vagy egyáltalában járulnak-e hozzá az egyéni vallásos öntudat tisztulásához; és az unitarizmusban van annyi pozitív alap, a mennyi erre nézve elegendő biztosítékot nyújt.

Az unitarizmus az eddig elismert működési ténél tágasabbat tűzött ki maga elébe, midőn a külső tekintélyek fölött elsőséget adott a benső tekintélynek, elismervén azonban mindkettő szükségességét a vallásos öntudat ébrentartására. A biblia kizárólagos isteni ihletésében való hit el nem fogadása pl. nem esupa negatio, mint a melyet támogatni, bizonyítani nem lehetne. Mert az isteni ihletés az értelem bírálatának világánál nem mint egy teljesen külön tényező,

hanem mint az emberi öntudattól elválaszthatatlan erő, jelenik meg. Ez a bíráló, továbbá, nem látja a biblia korszaka után keletkezett szentháromság tanában ama *Jézusi elvet*, melyet ő az isteni egység megoszthatatlanságában, az Isten láthatatlanságában fejezett ki; nem látja a praedestinatióban, a kiválasztásban, vagy nevezük és értelmezzük azt bármiképpen, ama *Jézusi elvet*, mely az Isten jóságában, részrehajlatlanságában rejlik; nem látja a „csodákban“ a természet örök rendjét, és nem látja különösen akkor, ha mindezek titkoknak neveztetnek. Ez a bíráló nem lát az egész kereszténységben, vagy bármely más hitrendszerben egy teljesen bevégzett, hanem csak *bevégzendő* dolgot, melynek kifejtésére, czéljainak elérésére még igen sok új tényezőnek kell hozzájárulnia.

És honnan állhatnak elő ez új tényezők? Ha a kereszténység pl. teljesen bevégzett tény, akkor ilyenekre szükség nincs; de a kereszténység tanai sokféle értelmezést engednek meg, és ez értelmezések összhangba hozatala csak úgy lehetséges, ha az addig sikertelennek mutatkozó eszközök mellé, vagy helyébe újabbakat is fölveszünk és a mennyiben ez új eszközök sikereseknek találtatnak, annyiban bővül vallásos öntudatunk. Midőn például a hit, csupán külső tekintélyekre támaszkodva, nem veszi tekintetbe a nagy űrt, mely egy történelmi mozzanatot a más korok öntudatától elválaszt, segítségére jön az egyéni öntudat bírálata és cselekszik a benső tekintély elvei szerint; e benső tekintély pozitívabb, mint bármely más, mely kívülről jön, mert az a vallásos érzésre, az öntudatra közvetlenül hat, midőn a bensőben működő isteni akarattól kéri tanácsait. A benső tekintély a hit alapjain nyugszik, kinyilatkoztatója pedig az értelem, mindkettő Istennek egyenlő erejű adománya lévén, így együttesen hozzák elő a vallásos öntudatot bővítő új tényezőket.

Elsőbbséget adhatunk azonban a hitnek annyiban, a mennyiben az a kezdeményező elem, az intuitive működő eszköz, és a mennyiben az egyenesen bírja önmagában az Istent megközelíthető viszony föltételét: a szeretet érzését; de az értelmi tehetséget mégsem lehet alárendelnünk a hitnek, mert az habár a hit által megkezdett alapokon dolgozik, választhat új alapokat, változtathat irányt munkája folyamatában. Az unitarizmus ezért meghatározott formulákhoz csakis az értelem által kinyilatkoztatott elvek szerint ragaszkodik, a kezdeményező hit azonban mutathat ki új irányt és így a vallásos öntudat mindig készen áll újabb és újabb igazságok befogadására. A hit előre mutat, sejt, a tudás pedig segít, erősít okadatolásával;

még azonban egyik sem érte el ama végső magaslatot, melyen a másíknak segítő kezét visszautasíthatnók, s ezért kell mind a kettőben egyenlően biznunk.

Az értelem, a tudás hírálatának bevonása a vallásos öntudatba, szükséges továbbá azért, mert csakis annak gyakorlása biztosítja az ember legszebb kincsét — az egyéni szabad akaratot; és a szabad akarat bírása épp oly szükséges az üdvözülhetésre nézve, mint a hit, mert az az egyetlen eszköz, mely az embert, mint felelősséggel bíró erkölcsi lényt állítja szembe Istennel. A hit dolga az, hogy a külső vagy belső tényezők által nyújtott isteni törvényeket elfogadja; tovább már az akarat működik és e törvényeket alkalmazza vagy nem, és a szerint, a mint cselekszik, jut ellenkezésbe vagy összhangba az isteni parancsolattal. Az akarat az adott körülmények között független elem; de hatásköre mégis meg van szabva annyiban, hogy az végeredményében a hit útján vezet Istenhez; és minél nagyobb működési tere van a vallásos öntudatban, annál biztosabban vezérli az az embert Istenhez, mert annál nagyobb, tisztább világításban látja az Isteni akarat elsőbbségét, igazságát.

Minden adott törvény két tényezőt tételez föl az egyénben, a kinek az adottság, t. i. a jót és a rosszat, az adott törvénynek tartozandó engedelmisségre és az ellenkezőre vezető indulatot. És e szerint az Isten által adott törvények csakis az egyén szabad akaratának cselekvése folytán mutatják ki a jó, a követendő utat, mert két dolog között választani, a választottat alkalmazni és a következményekért felelősnek lenni, a szabad akarat feltétele nélkül nem lehet. A feltétlen engedelmisség elve igaz hogy egyedüli helyes mód ama törvények követésére nézve, de csak akkor, ha azok a vallásos öntudat előtt teljes világításban állanak, t. i. midőn az egyén, szabad akaratának érvényesíthetésével, a cselekvés előtt megválasztotta a követendő utat. Ezért tartja érdemesnek az egész emberi társadalom, ha valaki az élet zivatarai között mindig szilárdan áll az isteni parancsok mellett és azok szellemében cselekszik. Az unitarismus tehát befogadja a vallásos öntudatba a szabad akaratot, mert csak ebben látja az egyetlen eszközt, mely az emberi értelem működését szembe állíthatja az isteni értelem működésével s e szerint készíti elő önmagának a teret az erkölcsi, a felelős cselekvésre. De a szabad akarat hatásköre végeredményében mégis a hit által szabályozódik, és csakis e két tényezőnek e földi életben előkészített processusa vezet minket arra az öntudatra,

mely egy esetleges jövő életre mutat. A mint nem lehet vallás egy jövő életben vetett hit nélkül, úgy nem lehet jövő élet a felelősség érzetének határain kívül; a felelősség érzetét pedig semmi sem határozhatja meg jobban, mint az egyéni szabad akarat, és minél függetlenebbül működik eme tényező e földi élet körülményei között, annál tisztább világításban áll előttünk a jövő életben vetett hit képe is. Mert csak ha a szabad akaratot is felvesszük a vallásos öntudat tényezői közé, juthatunk ama meggyőződésre, hogy csak az itt érvényesített szabad akarat munkájával szerezhethetünk magunknak érdemet, melyre majd ott számot tarthatunk, ha a földi életet ama másikat megelőzőnek és azzal szoros kapcsolatban levőnek tekintjük. A buddhismus, mely a nem-lét elképzelhetetlen állapotára, a determinismus, mely a hűség, az érdem figyelembe nem vételére, az atheismus, mely mindenek megtagadására vezet, sokkal alsóbbrendű életelveket szabhatnak az ember elébe, mint ama hit, mely az egyéni lelket e földi életben végzett dolgokért egy jövő életben felelőssé teszi ugyan, de vigasztalásul, kárpótlásul, vagy talán éppen egyik arra vezető eszközül e földi élet határai között szabadsággal, függetlenséggel ruházza föl. „Az Ember Tragédiája“ szerzője ugyanez eszmét adja Ádám ajakára, midőn ez utóbbi így kiált föl:

„Szabadon bűn s erény között
Választhatni, mily nagy eszme;
S tudni mégis, hogy felettünk
Örkődik az Úr kegyelme“.

Hogy előttünk oly irtózatossá tünik föl a halál képe, hogy oly szivesen ragaszkodunk ehez az élethez, alapjában véve nem azért van, mintha önzés, testi gyönyör, anyagi haszon vezetnék összes működéseinket; hanem mert tudomásunk, tapasztalásunk és meggyőződésünk szerint ez a földi élet az egyetlen alkalom, mely minden egyéb eshetőleges jöendő dolgoknak alapjául szolgálhat és mert az itt elveszített függetlenség birtoka talán többé vissza sem jöhet. A vallásos lélek előtt azonban talán ez a kép sem tünik fel oly elriasztó színben, mert a bizalom Isten részéről, a ki minket sok mindennel megáldva ide helyezett, és a bizalom az ember részéről, a ki korlátolt hatalmának tudatában egy abszolút hatalom szárnyai alatt keres menedéket, a vallásos lelket sohasem vihetik a kételkedés kispadjára. Amott az örökös kegyelmes hatalom — itt a munkálkodó, bizó egyén; amott az örökkévalóság — itt egy jövő élet reménye; amott a szeretet — itt a hála; amott a kegyelem —

itt a szabad cselekvés: mind, mind oda mutatnak, hogy az emberi léleknek két főtényező, két főerő adatott, t. i. a hit, mely folyton Isten felé vezet, és a szabad akarat, mely emberi érdemei útján vezet őt leginkább Istenhez. Az unitarizmus e két alapon igyekszik bebizonyítani, hogy a vallásos öntudatnak nem annyira megkötött formákhoz, mint inkább elvekhez kell ragaszkodnia, hogy fejlődhessen. Ilyen elvek igazságát látja a Jézus által hirdetett tanokban, a nagy reformatio, valamint az azelőtti és későbbi szabadelvű mozgalmakban, de ez elvek fejlődhetését kiterjeszti jövő korszakokra is, és azokhoz csak annyiban ragaszkodik, a mennyiben bennök az egyéni lélekben intuitív keletkező vallásos igazságokat legmeggyezőbb kifejezésben találja. Ennél fogva az unitarizmus ragaszkodik a Jézushoz és a keresztyén névhez, mert az ő tanaiban a vallásos szabad gondolkodás a leghatalmasabb emberi és isteni eszközeit találja; ragaszkodik a bibliához, melyet minden lélek vezetőjének tekint. De midőn úgy a Jézus személyéhez, mint a bibliában foglaltakhoz a szabad közeledést nem igazolt határozatok által elzárva látja; midőn az örök Istenség által szabadnak, függetlennek teremtett lelki tulajdonságok tétlenül kell álljanak az emberi hagyományok tévedései előtt: az unitarizmus egyébre nem hivatkozhatik, mint arra a bibliai elvre, hogy a fejlődés személyeknél, korszakoknál meg nem állhat, és hogy a gondolat és gyakorlati élet körében régen beigazolván áll amaz igazság, hogy az Istenhez mindenütt szabad a lélek útja.

LŐFI ÖDÖN.

Szellemünk képviselői a Millenium századában.

XII. A homoród-szentmártoni Gedők.

Ott a nyugati havasok, az aranyhegyek között, Abrudbányán Verespatakon, az erdélyi aranybányászat központján két virágzó ekleziánk képvisel minket. Különösen Abrudbánya volt az, mely a mult századvégi felszabadulásunk idejében templomépítésében fejezte ki buzgóságát.

Hol a reformatio elején nyomda is volt, Abrudbánya több jelesünknek volt fészke, de egyik sem emelkedett ki annyira, mint a Gedő-esalád, mely Udvarhelyszékről, Homoród-Szent-Mártonból a mult század elején kerülhetett oda. Gedő *György* 1732 tájt városi főjegyző, neje már Thoroczkai Klára s így nagy családaink sorába emelkedett. Az aranybányák jól hajtottak.

Fia, *József* (1742—1800) öröklí a jegyzőséget. Neje másik nagy családunk leánya, kénosi Sándor Klára. A Hóra-világ, mely Zalatnát, Körösbányát a magyarságtól kipusztította, Abrudbányát, az aranyhegyek fővárosát csak megtizedelte, de neki menekülni kellett, mert egy angol utazót látott volt vendégül, a nép muszka herezgeknek hiresztelte, ki a lázadóknak valamit hozott s nem akarja nekik oda juttatni. Később, az 1790-iki erdélyi országgyűlésen Alsó-Fejérmegye követe, a codificatióval megbizott országos deputatio tagja s bányászati előadója. Miként az ottani Árkosiak, Rákosiak, ugy a Gedők is az aranyhegyek aljába megyei birtokokat szereztek. S mivel templomunkat Abrudbányán is elvették, az ő élete utolsó éveire esik az a mozgalom, mely azt a nagyméretű templomot építette, melynek százados évfordulóját 1898-ban tölünk kitelhető pompával megültük.

Fia *József* már Torda szomszédjában, Szent-Mihályfalván született 1778 aug. 22-én, mint Aranyosszék egyik legnagyobb birtokosa. Már ifju korában tüdővészttől félti magát, egész életén át visszavonultan él, de azért a nemzet irodalmi ébredésének, politikai